A szorongástapasztalat rétegei Bacsó Béla tanulmánya nyomán

Enesey Diána
PhD-hallgató (ELTE BTK FDI)
endiana1998@gmail.com

DOI: https://doi.org/10.54310/Elpis.2025.2.4

Írásomban a szorongás ontikus és ontológiai fogalmát vizsgálom Heidegger és Kierkegaard szorongásról alkotott felfogását összevetve. A kutatás irányát és főbb témáit Bacsó Béla „A szorongás mint egzisztens kategória" című tanulmánya jelölte ki. A kiindulópont abban áll, hogy Heidegger kritikával illette Kierkegaard-t amiért a szorongás elemzésében megmaradt az ontikus felfogás szintjén, a szorongás élményénél, és nem hatolt mélyebb, ontológiai rétegekbe. A tanulmány fő kérdése az, hogy valóban jogos-e Heidegger kritikája, de azt is vizsgálom, hogy miért játszik az ontikus megközelítés kiemelt szerepet egzisztenciafilozófiai szempontból. A szorongás tapasztalatának rétegeit és jelentőségét fürkészve azt is igyekszem feltárni, milyen hozadékai lehetnek annak, ha sikerül az ontikus és az ontologikus értelmezések egymásra reflektáló dinamikáját megtartani.

Kulcsszavak: Kierkegaard, Heidegger, Bacsó Béla, szorongás, egzisztencia

---

Layers of the Experience of Anxiety in Light of Béla Bacsó's Paper
This paper investigates the ontic and the ontological concepts of anxiety by comparing Kierkegaard's and Heidegger's understanding of anxiety. The main directions and topics of this research are designated by Béla Bacsó's paper titled "Anxiety as an Existent Category". The starting point of the investigation is that Heidegger criticised Kierkegaard for sticking to the ontic level in analysing anxiety, which means that he confined his analysis to the everyday experience of anxiety without penetrating into its deeper ontological layers. The main question of this paper is whether Heidegger's criticism is indeed justified. At the same time, I examine why the ontic approach assumes a particularly important role from the perspective of existential philosophy. By exploring the different layers of the experience of anxiety and their significance, I also seek to determine what insights might be gained from preserving a mutually reflective dynamic between ontic and ontological interpretations.

Keywords: Kierkegaard, Heidegger, Béla Bacsó, Anxiety, Existence

Írásom fókuszában a kierkegaard-i és a heideggeri szorongásfogalom összevetése áll.[1] Az összehasonlítás vezérfonalául Bacsó Béla „A szorongás mint egzisztens kategória" című tanulmánya szolgál, amely az *Írni és felejteni* címmel publikált kötetben jelent meg.[2] Bacsó Béla abból a kritikából indul ki, amelyet Martin Heidegger a *Lét és idő*ben fogalmazott meg Søren Kierkegaard egzisztenciafelfogásával szemben, e szerint bár Kierkegaard „kifejezetten megragadta és átgondolta az egzisztenciaproblémát mint egzisztenst", az „egzisztenciális problematika" nem bontakozik ki a kierkegaard-i gondolkodásban, sőt „oly idegen tőle, hogy ontológiai tekintetben teljesen Hegel és az ő szemével látott antik filozófia befolyása alatt áll".[3] Heidegger ebből azt a következtetést vonja le, hogy Kierkegaard „››épületes‹‹ írásaiból filozófiailag többet tanulhatunk, mint a teoretikus vizsgálódásaiból",[4] azonban *A szorongás fogalmá*val kivételt tesz.[5] Bacsó Béla egyrészt arra keresi a választ, hogy Heidegger mennyiben értette félre Kierkegaard-t, amikor az ontológiai megközelítés hiányára hivatkozva leginkább a vallási írót látja meg benne, másrészt pedig arra, hogy miért volt mégis kiemelt jelentőségű Heidegger számára *A szorongás fogalma*, s miért és miképp ösztönzi Kierkegaard írása mindmáig az egzisztálás végiggondolását. Végső soron pedig ahhoz az egzisztenciafilozófia szempontjából lényegi problémához vezetik ezek a kérdések Bacsó Bélát, hogy az egzisztencia vizsgálatában miért játszik „kitüntetett szerepet" a szorongás fenoménje.[6] Írásom célkitűzése egyfelől abban áll, hogy Bacsó gondolatainak nyomvonalán haladva feltáruljon, hogy milyen alapzatra helyezte a kontinentális filozófia, kiváltképp az egzisztenciafilozófia – később az egzisztenciális pszichológiában is továbbélő – szorongáskoncepcióját Kierkegaard szorongásról alkotott fogalma. Másfelől pedig azt fürkészem – ugyancsak Bacsó Béla írását alapul véve –, hogy a szorongásfogalom vonatkozásában mit tekinthetünk egzisztens és egzisztenciális megközelítésnek, s hol húzódik e kettő határa.[7]

Úton Heidegger Kierkegaard-kritikájához: az ontikus és az ontologikus különbsége

Ahhoz, hogy megérthessük Heidegger Kierkegaard-kritikájának lényegét, és ezzel Bacsó Béla írásának kiindulópontját is, mindenekelőtt az „egzisztens" és az „egzisztenciális" jelzők

1 A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-25 kódszámú egyetemi kutatói ösztöndíj programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

2 Ez a tanulmány a *Magyar Filozófiai Szemle* 2003/1–2. számában is olvasható.

3 LI 274.

4 LI 274.

5 LI 224.

6 Bacsó 2001, 26–27.

7 Bacsó Béla tanulmánya jelen vizsgálódás szempontjából azért különösen figyelemreméltó, mert az „egzisztens" és „egzisztenciális" kategóriák elhatárolásakor nem csupán a két fogalom különbözőségeit és szétválasztását térképezi fel, hanem megmutatja az elválaszthatatlanságukat is, lásd Bacsó 2001, 32–37.

közötti különbséget kell megvilágítani. Ez a különbség pedig leginkább az „ontológiai differencia" heideggeri meghatározásán keresztül ragadható meg. Az ontológiai differencia fogalmi körvonalai már a *Lét és idő*ben is felbukkannak,[8] azonban *A fenomenológia alapproblémái* című kötetben kap csak igazán éles kontúrt ez a fogalom. Az ontológiai differencia a létező és a lét különbségét jelenti,[9] azonban nem merülhet ki ennyiben, mert ez a definíció homályban hagyhatja azt, hogy mi tartozik hozzá a létező létéhez.[10] Heidegger szakít a korábbi létfelfogással, amely az *essentia* és az *existentia* kettősségére épül, és a lét artikulációjának vizsgálatakor a „a *lét* lehetséges *sokféleségére* irányuló kérdés"-t állítja a középpontba,[11] vagyis a kérdezésben az válik döntő jelentőségűvé, hogy ki a kérdezett létező és az ő létmódja szerint miképp mutatkozik meg a lét. Ez pedig nem csupán új megvilágításba helyezi a létre irányuló kérdezést, de még sürgetőbbé teszi „*az általában vett lét fogalmának egységére* irányuló kérdés"-t is.[12] Heidegger az általában vett lét és a létező közötti különbség problémáját *A fenomenológia alapproblémái*ban felmutatott négy ontológiai probléma közül az elsőnek tartja.[13] Ez azt is jelenti, hogy strukturális értelemben véve – azaz a létszerkezetre nézve – ez a legmélyebb, legsürgetőbb és legalapvetőbb kérdés, amely az ontológia szilárd alapját adja. A kérdést kutatva mindenekelőtt azt kell figyelembe venni, hogy a létező nem pusztán a meglévőt jelenti, hanem az egzisztáló jelenvalólét értelmében vett létezőről is beszélhetünk,[14] sőt épp

8 Ezt láthatjuk a *Lét és idő* 3. és 4. paragrafusában, ahol Heidegger a létmegértéshez való közeledés módját vázolja fel, rögzítve a lét kérdésének ontológiai és ontikus elsőbbségét is. Heidegger itt fejti ki, hogy a létet kutatva (ontológiai megközelítés) figyelmet kell fordítani a lét értelmének feltárására, vagyis a lét előzetes megértésére is (ontikus megközelítés). Az ontológiai kérdezést Heidegger a filozófia feladatának tekinti, míg az ontikus vizsgálódást a pozitív tudományokhoz társítja, lásd LI 25–27. Azonban az ontológiai és az ontikus szint a jelenvalólétben (*Dasein*) összeér, ugyanis az emberi jelenvalólét ontikus kitüntetettsége abban érhető tetten, hogy „létében önnön létére megy ki a játék", azaz már mindig is valamiképp viszonyul saját létéhez, így a létmegértés „*a jelenvalólét egyik létmeghatározottsága*", lásd LI 27–28 (kiemelés az eredetiben).

9 FA 101

10 FA 102.

11 FA 154. (Kiemelés az eredetiben.)

12 FA 153–154. (Kiemelés az eredetiben.)

13 FA 282. A négy ontológiai problémát a következőképp azonosította be Heidegger: a lét és a létező különbségének problémája, a létező létmódjának problémája, a lét modifikációinak, a sokféleségből létrejövő egységes létfogalom problémája, valamint a lét igazságának problémája.

14 Az 1990-es években a hazai Heidegger-kutatók között komoly vita alakult ki a *Lét és idő* kulcsfogalmainak fordítása kapcsán, ez kiterjedt a legfőbb terminus, a *Dasein* fordítására is. Vajda Mihály és tanítványi köre a „jelenvalólét" kifejezéssel igyekeztek visszaadni a *Dasein* fogalmának többrétegű jelentését, míg Fehér M. István és tanítványai az „ittlét" szóösszetételt találták kifejezőbbnek. *A fenomenológia alapproblémái* című kötet – amelyet Demkó Sándor fordított magyarra, és amelyre visszatérően hivatkozom jelen tanulmányban – a *Dasein* kifejezést, Fehér M. István fordítói megoldását követve, az „ittlét" szóval adja vissza. Azonban *úgy vélem, hogy* az idői karakter hangsúlyozása lényeges, különösen az olyan egzisztenciális témák esetében, mint amilyen a szorongás is, így a „jelenvalólét" fordítást használom. Lényeges megjegyezni azt is, hogy Boros Gábor megjelenés előtt álló *Lét és idő* fordítása az „ittjelenlét" terminussal hidalja át azt a terminológiai feszültséget, amelyet az kelt, hogy az „ittlét" a *Dasein* világhoz kötöttségére, világban létezésére helyezi a hangsúlyt, míg a „jelenvalólét" sokkal inkább az idői karaktert emeli ki, s ezzel a jelenvalólét végességét is.

az egzisztáló jelenvalólét az, amely legközelebb van hozzánk, minthogy „mi magunk vagyunk", s ennyiben ez a létező már mindig is ismert.[15] Vagyis a jelenvalólétben már mindig is munkál egy mindennapi, ontikus, vagy másképp szólva egzisztens létmegértés. Ezt az 1923-as *Ontologie. Hermeneutik der Faktizität* a „kifejtettség" (*Ausgelegtheit*) fogalmával ragadja meg.[16] Heidegger pedig azt hangsúlyozza, hogy előbb ezt a naiv, preontologikus létmegértést kell megragadni ahhoz, hogy az ontológiai gyökerek megértéséig hatolhassunk, azaz az egzisztenciális megértéshez elérkezhessünk. Ám mindenekelőtt azt a létezőt kell megragadni, amelynek létszerkezetéhez hozzátartozik a létmegértés, ez pedig a jelenvalólét.[17] Az eleve a jelenvalólét egzisztálásához hozzátartozó létmegértésben a lét és a létező különbsége is benne foglaltatik, igaz, csak látens módon, ugyanis a lét és a létező közötti különbség halvány körvonalai megmutatkoznak a naiv létmegértésben is, még akkor is, ha épp nem tud róla a jelenvalólét.[18] Az ontikus vagy egzisztens megértés fókuszában a jelenvalólét egzisztálása áll, az, hogy miképp viszonyul önmagához, önnön létezéséhez, a többi létezőhöz és a világhoz. Ahogy Vajda Mihály fogalmaz, ez a megértés „a létezés esetlegességeihez tapad".[19] Azonban az egzisztenciakérdésnek van egy mélyebb rétege is, jelesül az, hogy mi konstituálja az egzisztenciát. Ezzel pedig az ontológia terepére jut a megértés, hiszen itt a létet konstituáló struktúrákat és azok összefüggéseit kell fürkészni. A jelenvalólét létét megalapozó struktúrák feltérképezése az egzisztenciális megértés záloga. Az ontológiai, egzisztenciális kutatás lényege tehát az, hogy feltárja az egzisztenciát konstituáló mozzanatokat is. Ebből kiindulva róhatja fel Heidegger Kierkegaard-nak, hogy filozófiai kérdezése megállt az egzisztens területén, s nem lépett át az egzisztenciális vizsgálódást jelentő strukturális elemzés terepére.[20] A kérdés az, hogy ez miképp vetülhet rá az olyasféle fenoménekre, mint a szorongás. Vagyis mit tekinthetünk a szorongásanalízis során egzisztens és mit egzisztenciális mozzanatnak? Ahhoz, hogy ezt feltérképezhessük, át kell tekintenünk Kierkegaard és Heidegger szorongásfogalmát. Ebben a vizsgálódásban Bacsó Béla kiindulási pontját követjük.

A feltáró szorongás: a szorongás és a sors

Bacsó Béla Heidegger *Phänomenologie des Religiösen Lebens* című 1920–21-es freiburgi előadásának jegyzeteihez nyúl vissza, azon belül is a Szorongás (*Angst*) című szakaszra összpontosít, amelyben Heidegger *A szorongás fogalmá*ból jegyzett fel néhány kulcs-

15 FA 154.
16 Lásd: Heidegger 2018, 15; Horváth 2022, 131–132.
17 FA 282–283.
18 FA 394.
19 Vajda 1993, 25.
20 Lásd Vajda 1993, 25.

gondolatot. Heidegger ebben a vázlatban azt ábrázolja, hogy a szorongás valósággal megrohamozza az embert, ekkor nem a jelenvalólét sajátlagos (*eigentlich*) Önmaga irányít, hanem a szorongás veszi át az irányítást, ez az irányítás pedig mentes attól, hogy előtérbe állítsa a világ dolgainak jelentőségét, a világ dolgainak „féltése a szorongásban kiűzetett".[21] Bacsó Béla úgy értelmezi Heidegger vázlatát, hogy a „szorongás által átvett irányítás megrendíti a korlátozott életet és az én-nélküliség aporetikus helyzetébe hozza az ént".[22] Azonban itt nem arról van szó, hogy az „én-nélküliség" végérvényesen eluralkodna a jelenvalóléten, hanem arról, hogy a szorongásban kapaszkodói elvesztését éli át a jelenvalólét, vagyis azt éli át, hogy mindaz, ami a szorongástapasztalatot megelőzően a létezésének keretet és támaszt adott, a szorongásban szertefoszlik. A szorongás megélésébe nem férkőzhet be a reflexió, a szorongástapasztalat értelmezése a szorongásélmény átélése után lehetséges csak. Vagyis az „én-nélküliség" a szorongás pillanatára korlátozódik, hiszen ekkor a korábbi, világba belefeledkezett „én" megkérdőjeleződik, de másfajta „én" még nem születhet, hiszen ahhoz önreflexió szükséges. Ugyanakkor azt mondhatjuk, hogy az újonnan kialakuló én a szorongásban fogan, hiszen a szorongásélmény egészen átkeretezi az önértelmezést.

Heidegger számára döntő mozzanat a kierkegaard-i gondolatban, hogy „[a] szorongás felfedi a sorsot".[23] Ám épp így kiemeli a lehetőségeket, a történetiséget és a nyitottságot is, amely fogalmak Heidegger gondolkodásában is épp olyan jelentős szerepet játszanak, mint *A szorongás fogalma* álneves szerzője, Vigilius Haufniensis szorongáselméletében. Ugyanakkor – ahogy Bacsó Béla is rávilágít – a sors fogalma Vigilius Haufniensis írásában illékony: ahogy feltárul a szorongásban, úgy tűnik el a fellépő, majd tovatűnő szorongással együtt. A sors, a szorongás és a lehetőség egyaránt „varázskép"-ként jellemezhető.[24] Vagyis

21 Heidegger 1995, 268 (idézi Bacsó 2001, 27). Bacsó fordítása szerint: „Mentes a világ jelentőségteli dolgainak előráncigálásától." Bacsó Béla ekképp fordítja Heidegger jegyzetét a szorongás és az irányítás viszonyáról: „A szorongás irány nélküli tapasztalata: nincs irányítás a tulajdonképpeni önmagából. Maga a szorongás szab irányt. Az énszerűen [*selbstlich*] irányított szorongás: irányítás. Mentesen a világ jelentőségteli dolgainak előráncigálásától." (Bacsó 2001, 27.) Heidegger vázlatának ezen a pontján egy szembeállítást vehetünk észre: mintha az irány-nélküli és az énszerűen irányított szorongás tapasztalata állna szemben egymással. Értelmezhető ez éles szembeállításként, de e kettő mégiscsak összeér, hiszen a szorongás alapvető jellemzője az, hogy uralhatatlan, nem szabályozható, de még csak nem is kiszámítható, s mint ilyen, úrrá lesz az „én"-en is, legalábbis azokban a pillanatokban, amikor a jelevalólétet elfogja a szorongás. Azt kell tehát látnunk, hogy a szorongás – még ha a létezés mélyrétegében lakozó ontológiai adottságként is tekintünk rá – nem lehet a jelenvalólét sajátlagos önmaga által irányított, a szorongás jelentősége, ahogy a későbbiekben rávilágítunk, abban áll, hogy a Semmi megnyilvánítása révén lebontja a világba belemerültség stabilnak hitt struktúráit, de nem épít újakat – arra csak a szorongásra adott reflexió lehet képes.

22 Bacsó 2001, 27.

23 „Die Angst entdeckt das Schicksal." (Heidegger 1995, 268.) Soós Anita fordításában ez a kierkegaard-i gondolat a következőképp jelenik meg: „A szorongás felfedezi a sorsot…" (SzF 426.)

24 Rácz Péter – és őt követve Bacsó Béla is – varázsírásnak fordítja a dán *hexebrev* kifejezést (Kierkegaard 1993a, 186), míg Soós Anita új fordításában varázsképként szerepel (SzF 426). Az eredeti kifejezéshez látszólag a varázsírás áll közelebb, azonban a Soós Anita fordításához készített jegyzett rávilágít, hogy itt valójában elvágott és összefűzött képrészletekről van szó, amelyek számos, különböző képet alkothatnak.

ami feltárul, az nem végérvényes. Másképp szólva, az ontikus, az esetleges területéhez és az egzisztens megértés körébe tartozik. Bacsó Béla felveti, hogy talán *A szorongás fogalmá*ban felbukkanó sorsfogalom révén megragadhatjuk az alapvető különbséget Kierkegaard és Heidegger szorongáskoncepciója között.[25] Ha abból indulunk ki, hogy Heidegger olvasatában a sors felfedése a szorongás élményében központi mozzanat, akkor vetnünk kell egy pillantást a heideggeri sorsfogalomra.

A sors fogalma Heideggernél a *Lét és idő*ben nyeri el körvonalait, de az itt kibontakozó sorsfogalom nem értelmezhető *A szorongás fogalma* alapján írt vázlatból kiolvasható két másik terminus, a nyitottság és a történetiség nélkül. Heidegger gondolkodásában a sors a jelenvalólét egzisztálását alapjaiban határozza meg. A sors – ellentétben a hétköznapi szóhasználattal – nem determinációt jelent ebben a kontextusban, jóllehet az egyik komponense a világba való belevetettséggel járó örökség, Heidegger sokkal nagyobb hangsúlyt fektet ennek az örökségnek a vállalás*ára*, ez utóbbi pedig a jelenvalólét saját elhatározottságából fakad.[26] Vagyis Heidegger olyan módon helyezi fenomenológiai alapokra a sors fogalmát, hogy az önkonstitúció lényegi elemeként tekint rá, hiszen mindazt, ami az életben „uralhatatlannak, irányíthatatlannak" mutatkozik, Heidegger szerint nem csupán elviselni kell, hanem „magunkra vehetjük, és ezáltal átváltoztathatjuk legsajátabb önazonosságunk alkotóelemévé",[27] *sőt* ez a lehetőség voltaképpen feladatként áll a jelenvalólét előtt. A heideggeri felfogásban az egzisztencia ontológiai, egzisztenciális magvát adja a sors, így a szorongás, amely a sorsot feltárja, nem marad meg az egzisztens, ontikus terepén, hanem az ontológiai mélyrétegekbe hatol.

A sors heideggeri meghatározása nem cseng egybe a Kierkegaard-nál – jobban mondva, Vigilius Haufniensisnél – ábrázolt sors fogalmával, mert ez utóbbi nem hatol egzisztenciális mélységekbe. *A szorongás fogalma* a sorsot pogányságból származó örökségként ábrázolja, amelyben a sors „a szükségszerűség és az esetlegesség egysége", illetve a „szorongás semmije", vagyis az, ami a semmi, a kifürkészhetetlenség, a tünékenység, ami a szorongást kiváltja.[28] Vagyis a heideggeri koncepcióban a sors felfedését végző szorongás, amelyben a létszerkezet feltárása kirajzolódik, nem származhat a kierkegaard-i, illékony sors meghatározásából, mivel a heideggeri sorsfogalomnak egzisztenciális mélysége van, Kierkegaard ezzel szemben sokkal inkább felszínességet társít a sorsfogalomhoz. Azonban annak ellenére, hogy a heideggeri sorsfogalom nem vág egybe Kierkegaard sorsról alkotott felfogásával, magában rejti a kierkegaard-i egzisztenciafilozófia lényegi vonásait, ez legfőképp a szorongás elméletében központi szerepet játszó „lehetőség" fogalmának felbukkanásakor érhető tetten. Bár az kétségtelen, hogy az egzisztenciafilozófia vonatkozásában a lehetőség fogalma megkerülhetetlen, az magyarázatra szorul, hogy pontosan

25 Bacsó 2001, 28.
26 LI 441.
27 Tengelyi 1998, 41.
28 Kierkegaard 2014, 369–370.

hogyan kapcsolható össze Kierkegaard és Heidegger lehetőségről alkotott felfogása, az pedig kérdéses, hogy tekinthetünk-e a lehetőségre egyfajta hídként, amely az egzisztens kategóriájától az egzisztenciális felé vezet.

A feltáró szorongás: a szorongás és a lehetőség

*A szorongás fogalmá*ban a lehetőség az egyik kulcsfogalom, ugyanis az ember először az illékony, semmivé váló, szertefoszló lehetőség alakjában találkozik a szorongással. Vigilius Haufniensis bibliai alapokon ábrázolja ezt a találkozást, az első bűnt megelőző ártatlanság állapotát bemutatva, amelynek lényege, hogy ekkor a szellem még csak álmodik az emberben, s ebben az álomban megjelenik egy alternatív, elképzelt valóság, amely a felvillanó lehetőségekből épül fel.[29] Ám az ártatlanság állapotában lévő ember híján van a választás lehetőségének, így nem is tud aktív módon viszonyulni a lehetőségeihez, csupán álomképek alakjában tud végigtekinteni rajtuk, felismerve, hogy a valósághoz mérten ezek a lehetőségek semmisek, minthogy választás útján nem integrálhatók az egyéni életbe. Az álombeli lehetőségek semmivé sorvadása és a választhatatlanságuk ébreszti fel a szorongást az emberben. Azonban mégsem mondhatjuk, hogy ez az állapot a teljes passzivitásé volna, mert a szellem már itt is jelen van, igaz, csupán álmodva, alvó szellemként, de mégis a szellem látens jelenlétének tudható be a lehetőségekkel való találkozás.[30] Ugyanis a szellem egyrészt az individualitás alapköve, a szellem által lesz az egyes ember önreflexív individuummá,[31] másrészt viszont a szellem szavatolja azt a nyitottságot az egyes ember számára, amely által egyáltalán lehetővé válik az, hogy lehetőségek révén formálja önmagát.

A nyitottság kulcsmozzanat Bacsó Béla itt tárgyalt tanulmányában is, hiszen Heidegger fordulat előtti, a létező felől a létet kutató gondolkodásában a nyitottság döntő jelentőségű, ugyanis ez az, ami által a jelenvalólét képes lehet Önmagaként létezni, s ily módon közelebb kerülni magához a lét megragadásához is. A nyitottságot a szabad létezés sarokkövének is tekinthetjük, mert a nyitottság azt támasztja alá, hogy a jelenvalólét ugyan előre nem meghatározott létező, de a létezése során felbukkanó lehetőségek felé való nyitottsága a meghatározhatóság adottságát és feladatát jelzi, ami a jelenvalólét elhatározottságában (*Entschlossenheit*) érhető tetten.[32] Azonban a lehetőségek súlyát leginkább a szorongás érzékelteti, ugyanis a szorongásban lehetőségek végtelennek tetsző sokasága tárul fel, vagyis – Bacsó Béla szavait idézve – „az emberi élet szorongásteli pillanatában

29 SzF 318.
30 Lásd SzF 318.
31 HB 19.
32 LI 356.

és helyzetében a minden-lehetséges legsúlyosabb lehetőségének szakadéka elé kerülünk".[33] Erre a szituációra pedig az egzisztenciának választ kell adnia, készen kapott megoldások és reakciók nélkül, de mégis készen kell állnia, miközben a szorongás voltaképpen hatalmába keríti, birtokolja őt – ebben ragadható meg a „szorongásfenomén lényege",[34] épp ezért kiszámíthatatlan és uralhatatlan a szorongás. Ám – ahogy Bacsó rámutat – a szorongáshoz való viszonyulásban sem beszélhetünk passzív szerepről az egyes ember vonatkozásában, vagyis a szorongás nem csupán megtörténik velünk, hanem a szorongásélmény feltár valamit abból, ami a létezéshez hozzátartozik, a szorongás nem kívülről érkezik, hanem az egzisztencia mélyéről tör fel, jóllehet találkozik a külsődlegessel is, hiszen a lehetőségek végtelensége, amely a szorongást felébreszti, a világhoz való viszonyulásból eredeztethető.

A *Phänomenologie des Religiösen Lebens* című kötetben közreadott előadásjegyzetekben a „Szorongás" címszó alatt elsőként a „megfelelő lehetőségek" jelennek meg, mégpedig elénk kerülő, a világban létezve megtapasztalható lehetőségekként.[35] Ami egyúttal azt is mutatja, hogy ezek a végességhez, a véges létezéshez tartozó lehetőségek, vagyis tulajdonképpen a végess*égre* hívják fel a jelenvalólét figyelmét, ezért lehet „a legfőbb szorongás a lehetőség szorongása".[36] A lehetőség szorongása pedig a szabadság szorongása is, ugyanis a szorongás a szabadság legelső, halvány megnyilvánulása az emberi egzisztenciában.[37] Akár Vigilius Haufniensis szorongáskoncepciójára tekintünk, akár Heidegger szorongásfelfogását vesszük szemügyre, a szorongás egyfajta határpontként jelenik meg, amelyben nem csupán a lehetőségek villannak fel, majd tűnnek tova, hanem – ahogy Bacsó Béla is kiemeli – a szorongás az emberi bűnösséget is felfedi, szembesítve az egzisztenciát önnön végességével. Azt már láthattuk, hogy miképp függ össze a szorongás a lehetőségekkel, de az még feltérképezésre vár, hogy a szorongás és a lehetőségek milyen viszonyban állnak a bűnösséggel és a végességgel, ahogy az is, hogy ebből a viszonyrendszerből egzisztens vagy egzisztenciális szorongásértelmezés bontakozik-e ki.

Szorongás és bűnösség

A felvillanó és elillanó lehetőségek láttán ébredő szorongás Vigilius Haufniensis koncepciójában az egzisztencia számára egyfajta határpontként jelenik meg, olyan lökésként, amely az egyes embert közelebb sodorja az öneszméléshez, megnyitva annak a lehetőségét, hogy a transzcendenciaként értett bűn belépjen az életébe.[38] Ez a transzcendencia

33 Bacsó 2001, 30.
34 Bacsó 2001, 29.
35 Heidegger 1995, 268.
36 Bacsó 2001, 30.
37 SzF 318.
38 SzF 326.

korántsem valamiféle külsődleges tényezőt jelent, sokkal inkább egy benső mozgás eredménye, egyfajta önmeghaladás, amely az ártatlanság állapotában az ártatlanságon való túllépést jelenti. A szorongás élménye az egyes embert csak közelebb sodorja ahhoz, hogy kilépjen az ártatlanság állapotából, bűnbe essen. De mit is jelent a bűn és miért sodorhatja a bűn felé a szorongás az egyes embert?

Kierkegaard olvasatában a bűn fogalma bibliai alapokon áll, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a bűn nem afféle történeti örökség, amelyet az első emberpár bűne következtében minden ember cipelni kénytelen.[39] Az eredendő bűn, az eredendő bűnösség individuális kategóriák, vagyis ha azt állítjuk, hogy mindenki eredendően bűnös, akkor bűnösségének eredete önnön életében keresendő. Jóllehet a bűnbeesés Vigilius Haufniensis értekezésében nem szükségszerű mozzanatként jelenik meg, hiszen ha a szellem eleve a bűn felé vezetné az egyes embert, az ártatlanság és a bűn fogalompárja is érvényét veszítené,[40] mégsem tűnik elkerülhetőnek, ugyanis az emberi szellem – még ha álmodva is – vonzódik a lehetőségekhez, sőt a taszítóerő ellenére a szorongáshoz is vonzódik.[41] Igaz, a szorongás sem bűn, ám a szorongáshoz való vonzódás által kétértelműen bűnös lesz az ember: bizonyos szempontból ártatlannak tekinthető, mivel a szorongás mint idegen hatalom ragadta el, más szemszögből tekintve viszont a szorongáshoz vonzódott, így végső soron saját maga foglalt állást a szorongás mellett, a lehetőségek és a választás után sóvárogva, amelyre pedig a benne lakozó szellem késztette.[42] A szorongás végső soron út a minőségi ugrás felé, amelyben az ártatlanság állapotából a bűnösségbe kerül át az egyes ember. Az ember abban vétkes, hogy enged a szellem vonzalmának, s felülkerekedve a szorongáshoz fűződő ambivalens érzésein, melyek hol vonzzák, hol menekülésre késztetik, az isteni – vagy ha Rollo May analógiáját követjük, a szülői – tiltás ellenére is a lehetőségek felé fordul.[43] Bár az egyes ember nem ismerheti igazán a lehetőségeket, azoknak legfeljebb halvány körvonalait láthatja feltárulni, tiltott voltuk épp elég kecsegtető ahhoz, hogy az ugrásig kísérjék az individuumot. Az ártatlanság a szorongás révén jut el a „végsőkig",[44] vagyis tulajdonképpen a szorongás lehetőségek iránti vággyal vegyes riadalma sodorja az egyes embert az ártatlanság állapotának peremére. A szabadság perspektívájából megragadva pedig arról van szó, hogy a szorongás teszi lehetővé az egyes ember számára, hogy válasszon, hogy önmagára találjon, ne vesszen el, ne vesztegesse el saját énjét a tünékeny lehetőségeket kergetve.[45] Vagyis a túlfeszülő szorongás és az eredményeképp megtörténő bűnbeesés egyfajta öneszmélést is magával hoz. Észre kell vennünk, hogy ugyan a szorongás Vigilius Haufniensis leírásában az egyes ember megélésének bemutatásában körvonalazódik

39 SzF 300–306.
40 Lásd Czakó 2004, 178.
41 „A szorongás *szimpatizáló antipátia és antipatizáló szimpátia*." (SzF 319 – kiemelés az eredetiben.)
42 SzF 319.
43 May 2015, 370–71.
44 SzF 321.
45 Gyenge 2007, 175.

(azaz egzisztens módon), mégis a szellemhez tapad, ami pedig alapjaiban határozza meg az emberi létezést, még akkor is, ha épp az álmodó szellemről van szó. Ennyiben pedig a szorongásra úgy is tekinthetünk, hogy hozzátartozik – mégpedig a létszerkezetből adódóan – az emberi létezéshez, abban az értelemben, hogy az egyes emberben megvan a szorongásra való hajlam. Ezenfelül – ahogy Arne Grøn írja – a szorongás önfeltárást is jelent, a szorongáson keresztül az ember megtapasztalja önmagát az időhöz viszonyulva, az időiségben,[46] ami végső soron elvezethet a végesség ontológiai megragadásához is.

Kierkegaard-nál (vagyis Anti-Climacusnál) van egy másik olvasata is a bűnnek, amelyet úgyszintén vizsgálnunk kell ahhoz, hogy a heideggeri filozófia szorongás- és bűnfogalmát összevethessük Kierkegaard elgondolásával. Itt nem annyira az eredendő bűnre kell gondolnunk, sokkal inkább a bűnösségre, a bűnben való elmerülésre. Anti-Climacus *A halálos betegség*ben a bűn fogalmát a kétségbeeséssel szinonim módon használja. Ebben a bűnértelmezésben a bűn hatványozódása mutatkozik meg, vagyis az, hogy az egyes ember figyelmen kívül hagyja a helyes, reflexív önviszonyt, amely az önmagává válását megalapozhatná, valamint az önviszony bázisául szolgáló Isten-viszonyt,[47] és kétségbeesetten önmaga felé rohanna, vagy épp önmaga elől menekülne. Akármelyikről legyen is szó, a kétségbeesett individuum valójában önmagát emésztené fel, mert nem valami miatti kétségbeeséséről van szó, hanem „önmaga miatt esett kétségbe és önmagától szeretne szabadulni".[48] Ebben rejlik a kétségbeesés értelmében vett bűn, amelyben nem a tudatlanság mozzanata dominál, hanem az akaraté, mégpedig azé az akaraté, amely által az egyes ember igyekszik elkerülni önmaga választását, s ezzel az Isten előtti, véges létezéssel való szembenézést is. Itt az öntörvényűség, az engedetlenség, az akaratosság mutatkozik meg, mégpedig Istennel szemben, amely odáig vezet, hogy az individuum eltávolodik, majd elszakad Istentől, elveszíti az örökkévalóságot,[49] s ezzel a szintézisként értett önviszonya is megbomlik.[50] Igaz, a kétségbeesést *A halálos betegség* antropológiai meghatározottságként mutatja be,[51] a bűnként értett kétségbeesés előtt akkor nyílik út, amikor az egyes ember nincs tudatában annak, hogy kétségbeesett, s kétségbeesésében nem tudatosul az, hogy „szellemként meghatározott" létező, vagyis önmagával reflexív viszonyt kell kialakítania, miközben viszonyul az őt és az önviszonyt egyáltalán lehetővé tevő hatalomhoz is.[52] Vagyis a kétségbeesett ember nem ébredt tudatára önmagának mint

46 Grøn 2013, 276.
47 Lásd: HB 19–20 (kiemelés az eredetiben); Hidas 2016, 136.
48 HB 26.
49 Walsh 2013, 302.
50 „Az ember a végtelenség és végesség, a mulandó és az örök, a szabadság és a szükségszerűség szintézise, röviden szintézis." (HB 19.) Az önmagává válás pedig azáltal lehetséges az ember számára, hogy az emberi mivoltát jelentő szintézishez viszonyul.
51 HB 29.
52 HB 30–34.

Isten előtt létező, véges individuumnak,[53] aki önnön lehetőségeihez viszonyulva önmagát választani és formálni képes. Az ilyen radikális kétségbeesés a „létezés lehetőségétől" való szorongás, amely egyébként alapmeghatározottsága az egyes embernek,[54] is szélsőségessé válik. Ez a radikalizálódás talán úgy ragadható meg, hogy a szorongás vonzó- és taszítóerejének kettőssége és dinamikája – reflexió híján – nem bontakozhat ki, bénultság lép a helyébe. Ugyanakkor fel kell figyelnünk arra a mozzanatra, amelyben a kétségbeesés az emberi egzisztencia sajátjaként jelenik meg, olyasmiként, ami – ha csak lappangón is, de – rendre felbukkan az emberi életben, afféle létszerkezetileg kódolt hajlamként. Ezért írhatja Merold Westphal, hogy a kétségbeesés meghatározásakor nem annyira pszichológiai irányú megközelítés dominál, hanem az ontológiai megközelítéshez áll közelebb a vizsgálódás.[55] Vagyis azt kell gondolnunk, hogy kétségbeesés révén az önelvétés mint egzisztenciális lehetőség, jobban mondva, lehetőségvesztés épp úgy megvan az egyes emberben, mint a lehetőségek megragadására sarkalló, a szabadság és az önmagává válás felé terelő szorongás egzisztenciális lehetősége. Tehát az egzisztens, a mindennapi élethez és emberi tapasztalatokhoz, élményekhez kötődő elemzésnek Kierkegaard gondolkodásában is megvan a mélyebb, ontológiai forrása. Ez *A halálos betegség*ben explicitebb módon jelenik meg, ahogy Clare Carlisle is hangsúlyozza, itt az egyes embert fürkészve végső soron az ember ontológiai státuszát kutatja.[56] A továbbiakban azt kell megvizsgálnunk, hogy vajon Heidegger miért nem tulajdonít egzisztenciális megközelítési módot Kierkegaard írásainak: miért láthatja másképp és másutt az egzisztens és egzisztenciális megragadás közötti átmenetet?

Heidegger a bűnhöz kapcsolódó szorongást úgy írja le, hogy benne az ember (vagy a jelenvalólét) a saját magában lévő „legsajátabb csalótól" (*eigensten Betrüger*) szorong.[57] Ebben a gondolatban azt fedezhetjük fel, amit *A halálos betegség* úgy nevez: „szorongás a létezés lehetőségétől",[58] vagy ahogy Bacsó Béla fogalmaz, ez az „önbecsapásból/önámításból" származó bűnösség.[59] A heideggeri bűnösségfelfogásba leginkább a radikális kétségbeesésből fakadó bűn illeszkedik, amelyben a lehetőségek elvétésének problémája is ott rejlik. A jelenvalólét bűnössége nem konkrét bűnből fakad, nem erkölcsi értelmű, nem is valamiféle hiányból, hanem abból, hogy eredendően hozzátartozik a jelenvalólét létéhez egy ontológiai értelemben vett „Nem-jelleg",[60] amely abban ragadható meg, hogy a jelenvalólét a világba belevetetten létezik. Nem maga helyezte saját magát a világba, ennyiben nem alapja önnön létének, de saját létezésének alapjává kell válnia, mégpedig

53 Lásd HB 34.
54 HB 29.
55 Westphal 2022, 159.
56 Carlisle 2013, 423.
57 Heidegger 1995, 256; Bacsó 2001, 34.
58 HB 29.
59 Bacsó 2001, 34.
60 LI 328–29.

olyan módon, hogy a számára feltáruló lehetőségekre nyitott módon egzisztál, miközben azt is vállalja, hogy önmaga létrehozó alapjaként semmis, azaz létét és létének alapját nem lehet képes „hatalmába keríteni".[61] Ezért a jelenvalólét eredendően, azaz létszerkezeti adottságainál fogva bűnös. Bűnös-léte azonban bűnös létezéssé is válhat, amennyiben a számára feltáruló lehetőségekhez nem viszonyul, nem ismeri fel és nem ragadja meg, így lenni-tudásában (*Seinkönnen*), azaz a létezésének módjában és annak alakításában sem vállalja az alaplétet, holott ez feladatként áll előtte.[62] Vagyis a bűnösség heideggeri értelmezése a semmisség fogalma felől határozható meg, a jelenvalólét vonatkozásában a semmisség nem merül ki abban, hogy saját létének nem lehet alapja, hanem a semmiség akkor is utoléri, ha viszonyul saját lehetőségeihez. Ugyanis amikor a lehetőségei közül választ, szükségképp le is mond mindazokról a lehetőségekről, amelyeket nem választott, így a nem választott lehetőség megsemmisül számára, ahogy ő maga is semmis lesz afelől a lehetőség felől tekintve, amelyet nem választott, vagyis a jelenvalólét „állandóan egy másik lehetőség *nem*-je".[63] Bacsó Béla rögzíti, hogy a bűnös-létben, tehát önnön semmisségével szembesülve fordul a jelenvalólét a saját „mulasztott lehetőségeihez, önmagához mint máshoz, vagy inkább a csaló/ámító lényén túl a valamire irányuló szabad-lét felé mozdul".[64] A bűnös-lét, jobban mondva az arra való ráébredés és az öneszmélés összefüggései valóban kulcsmozzanatok a hitelesen létező jelenvalólét szempontjából, azonban ez az ontológiai adottságként értelmezett semmisség nem olyasmi, aminek a jelenvalólét már mindig is tudatában van, sőt, a mindennapiságban elmerülve egyáltalán nem is tűnik fel, csak a szorongásélményben lepleződik le a semmisség. Ahhoz, hogy feltérképezzük, hogyan leplezi le a szorongás a jelenvalólét eredendő és állandó semmis voltát, mindenekelőtt azt kell megvizsgálnunk, hogy miképp jelenik meg a szorongás a jelenvalólét esetében, hogyan értelmezhető az egzisztencia perspektívájából és miként vázolható fel ontológiai síkon.

A szorongás egzisztens és egzisztenciális olvasata: kierkegaard-i elemek Heidegger szorongásfelfogásában

Heidegger a „Mi a metafizika?" című írásában a szorongás meghatározásakor visszanyúl a kierkegaard-i szorongásfelfogáshoz, ugyanis a „Semmi" jelenik meg itt központi fogalomként. „A szorongás megnyilvánítja a semmit"[65] – ezt tekinthetjük az értekezés legfőbb tételének. A szorongásban felbukkanó Semmi a mindennapi életben megszokottá vált világ-viszony felbomlását jelenti, a szorongás „hagyja elsiklani" az „egészében

61 LI 329–30.
62 LI 330.
63 LI 330–331. (Kiemelés az eredetiben.)
64 Bacsó 2001, 34.
65 MM 112.

vett létezőt" (azaz a világot).[66] Azonban a Semmi megjelenése nem a világ megsemmisítését, vagy számunkra való jelentéktelenné válását jelenti, a szorongásban előtörő Semmi a világ korábban megismert és otthonossá vált jelentéseit számolja fel, s ezzel a jelenvalólét hétköznapokba belefeledkezett világ- és önértelmezését is, vagyis a szorongástapasztalatban „összeomlik a pragmatikus megértést irányító jelentésesség".[67] Ebben a Semmi és az azt feltáró szorongás destruktív vonásai pillanthatók meg, a Semmit Heidegger úgy határozza meg, hogy „lényege szerint elutasító",[68] vagyis a szorongás vonzó- és taszítóerejének kettőssége, amelyet Kierkegaard felvázolt, nincs meg Heidegger gondolkodásában. A szorongás tehát nem a vágyakozás és a menekülés dichotómiájával hat az egzisztenciára, hanem betör a létezésbe, és kiszakítja a jelenvalólétet az önmaga elől menekülő, saját létezéséért felelősséget nem vállaló létmódjából. Azonban ezzel nem egy fejlettebb létezési mód tárul fel, hanem egy ontológiai értelemben eredetibb, eredendőbb. A kérdés, hogy milyen előfeltevések szavatolják ezt az eredendőbb jelleget, s milyen hatásai vannak a jelenvalólétbe betörő szorongásnak.

A „szorongás mitől-je" – akárcsak Kierkegaard koncepciójában – Heideggernél is meghatároz(hat)atlan marad, benne „a fenyegető *sehol sincs*".[69] Jóllehet a szorongás konkrét irányultsága nem megragadható, tágabb értelemben mégis felfedezhető a szorongás mitől-je, ami nem más, mint „a világban-benne-lét mint olyan",[70] valamint a „világonbelüli" semmiként „a szorongás mitől-je a világ mint olyan".[71] Így a szorongásban a jelenvalólét létezése és létezési módja, világhoz való viszonyulása és ezek formálása lesz a tét. A *Der Begriff der Zeit* című, 1924-es írásában a „többé-nem-otthon-lenni" hangoltságaként (*Befindlichkeit*) határozza meg a szorongást, lábjegyzetben utalva *A szorongás fogalmá*ra.[72] Ez alapján azt gondolhatnánk, hogy a világba és a mindennapiságba való belefeledkezés, a nyilvánosság és a meghatároz(hat)atlan mások, az akárki (*das Man*) követeléseként bemutatott otthonosság, a jelenvalólét kényelmes, felelősség nélküli egzisztálása analóg azzal a létmóddal, amit Kierkegaard ártatlanságként ábrázol. Annyi minden bizonnyal közös a két létezési módban, hogy a létezés látszólagos könnyedsége és felelősségnélkülisége mélyén ott húzódik a szorongás lehetősége, s ezáltal az otthonosságból és az ártatlanságból való kilépés lehetősége is, még akkor is, ha *A szorongás fogalmá*ban az ártatlanság eredeti állapotnak, mondhatni, ősállapotnak tűnik, a szellem látens, szunnyadó jelenléte magában rejti mind a szorongás, mind a lehetőségekhez való viszonyulás, mind pedig az önreflexió és a választás lehetőségét. Heideggernél pedig a szorongásban felbukkanó

66 MM 112.
67 Schwendtner 2008, 93.
68 MM 114.
69 LI 219. (Kiemelés az eredetiben.)
70 LI 219.
71 LI 220.
72 Heidegger 2004, 42.

Semmi „a létező felé irányít bennünket”,[73] ami azt jelenti, hogy a hétköznapok naiv megértéséből kiszakítva a jelenvalólét előtt feltárul az, hogy a világba és a meghatározatlan másokat követő létmódba belefeledkezve létezésének sajátlagossága is háttérbe szorul. A szorongás azonban felszámolja az otthonosságot,[74] amelyet a világba való belefeledkezés és a meghatározhatatlan „mások”, az akárki (*das Man*) követése idézett elő és tartott fenn, s a jelenvalólétet saját magával és saját meghatározatlanságával szembesíti.[75] A jelenvalólét a szorongás pillanataiban eszmélhet rá arra, hogy létezése – Heidegger megfogalmazásában – „beletartottság a Semmibe”,[76] vagyis létét a létszerkezeténél fogva az a Semmi határozza meg, amely a szorongás átélésében tör felszínre. A Semmi felfedi a jelenvalólét meghatározatlanságát és végességét is, azonban ez még nem hozhat valódi öneszmélést a jelenvalólét számára. Ez csak azáltal válhat lehetségessé, ha a jelenvalólét átadja magát a szorongásélménynek, azaz „beletartja magát a Semmibe”,[77] akkor „már eleve túl van az egészében vett létezőn”,[78] azaz túllépett a világon. Itt a transzcendencia mozzanatára kell felfigyelnünk, amely a jelenvalólét nyitottságára, a lehetőségek és szabadság felé irányultságára utal. A jelenvalólét transzcendáló mozgása révén újfajta világ-viszony képződik, amely a világra ráhanyatlás ellenmozgásaként ragadható meg, és amely által a jelenvalólét önmagaléte (*Selbstsein*) konstituálódhat.[79] Ezzel az egzisztenciális mozgással azonban végső soron visszatér a jelenvalólét létének alapzatához, ugyanis a transzcendáló mozgás révén elérhető szabadságot „eredet”-ként (*Ursprung*), illetőleg „az alap alapja”-ként (*Grund des Grundes*) határozza meg.[80] Az eredetként és alapként értett szabadság pedig az, hogy a jelenvalólét saját lehetőségei felé nyitottsággal fordul, s a lehetőségeihez viszonyulva saját egzisztálásának alapjává válik, azaz felelősséget vállal önmagáért, önmaga formálásáért, ezzel vállalva eredendően-bűnös létét mint ontológiai meghatározottságot is.[81] Ezáltal a lehetőségek felé való nyitottság által pedig a jövő válik hangsúlyossá a jelenvalólét számára.[82] Vagyis egzisztenciafilozófiai perspektívából azt láthatjuk, hogy a jelenvalólét Önmagát választja. Ebben áll az az átfordulás, amelyet Bacsó Béla is kiemelt, és amelynek kapcsán azt is rögzíti, hogy a szorongás tapasztalatában a lehetőség kulcsmozzanat lesz, hiszen a lehetőséghez való viszonyulás mozgatja az egzisztenciát, illetve a jelenvalólétet – egyrészt a világ, másrészt önmaga felé. Ebből pedig az rajzolódik ki, hogy itt egzisztens

73 MM 115.
74 LI 222.
75 LI 221.
76 MM 114.
77 MM 114.
78 MM 114.
79 Schwendtner 2003, 41.
80 AL 170.
81 Lásd Enesey 2024, 69–87.
82 Gerhard Tonhauser kiemeli, hogy Heidegger a lehetőség és a jövő primátusáról alkotott koncepciójához sokat merített *A szorongás fogalmá*ból, leszámítva azt a mozzanatot, hogy Kierkegaard-nál a jövő mint egészleges az örökkévalósággal is összekapcsolódik, míg ez Heideggernél nem játszik szerepet. (Tonhauser 2016, 298.)

mozgásokról van szó, amelyeknek egzisztenciális vonatkozásai vannak. Ugyanakkor az továbbra is kérdésként adódik, hogy az ontikus-egzisztens terepéről hogyan léphetünk át az ontológiai-egzisztenciális területére.

Egzisztens vagy egzisztenciális szorongás?

Heidegger az egzisztens területén maradást rója fel Kierkegaard-nak, holott láthattuk, hogy mind a szorongás, mind pedig a kétségbeesés vonatkozásában kirajzolódnak Kierkegaard-nál is létszerkezeti sajátosságok, meghatározottságok. Heidegger úgyszintén a tapasztalásból indul ki, amikor a szorongást vizsgálja, úgy véli, a szorongás nem más, mint éppenséggel a lét megtapasztalása (*Erfahrung des Seins*), a világban-benne-lét értelmében (*im Sinne des In-der-Welt-seins*).[83] Ez alapján a különbséget a gondolkodói szándékban kell keresnünk, Bacsó Béla is ebbe az irányba haladt, részint Karl Löwith gondolatait idézve és követve.[84] Löwith gondolatmenetével összhangban arra hívja fel a figyelmet Bacsó, hogy az ontikus-egzisztens terepéről lehet csak eljutni az ontologikus területére, ugyanis az a kitüntetettség, amelyet Heidegger oly sokszor hangsúlyoz, és amely a szorongástapasztalásban is felmerül, jelesül, hogy a jelenvalólét ontológiailag is kitüntetett, azaz képes megértően viszonyulni önnön létéhez, ugyancsak ontikus kitüntetettségnek tekinthető, mégpedig azért, mert a mélyebb létmegértés megköveteli az egzisztencia mozgásait, nyitottságát.[85] Az ontológiai megragadás ennyiben nem lehet végpont, vagy legalábbis az egzisztencia vonatkozásában a gondolkodás nem juthat nyugvópontra az ontológia terepén, már csak azért sem, mert az egzisztencia, illetve a jelenvalólét folytonos mozgása is ontológiai meghatározottság. Ám a szigorú ontológiai rögzítés – mint Bacsó írása is hangsúlyozza Kierkegaard nyomán – épp az egzisztencia mozgásait hagyná figyelmen kívül, holott a szorongás meghatározásában is a lehetőségek felé fordulás, a „mozgásra kész nyitottság" jelenti a központi mozzanatot.[86] Tehát ahhoz, hogy az ontológiailag kialakított kép minél teljesebb legyen és a létszerkezet mintázata kirajzolódjon, folyton az ontikusra, az egzisztensre, azaz az egzisztencia mozgásaira kell pillantani, arra, ahogyan az egzisztencia önmagához, a világhoz, a lehetőségeihez és saját végességéhez viszonyul. Az egzisztens mozzanatok kiemelésével és a lehetőségek iránti nyitottsággal Bacsó Béla tanulmánya nem csupán az egzisztenciafilozófiai hozadékokat mutatta fel, hanem tágas horizontot nyitott ahhoz is, hogy az egzisztenciális pszichológia – jórészt Kierkegaard és Heidegger gondolataira építő – szorongáskoncepcióit fenomeno-

83 Heidegger 1979, 403.
84 Bacsó 2001, 35–36.
85 Bacsó 2001, 36; Schwendtner 2000, 47–48.
86 Bacsó 2001, 36–37.

lógiai szempontból értelmezzük, beépítve a tanulságokat a kortárs egzisztenciafilozófiai gondolkodásba.

Bibliográfia

Bacsó Béla. 2001. „A szorongás mint egzisztens kategória." In *Írni és felejteni. Filozófiai és művészetelméleti írások,* 26–38. Budapest: Kijárat Kiadó.

Carlisle, Clare. 2013. „Kierkegaard and Heidegger." In *The Oxford Handbook of Kierkegaard*, szerk. John Lippitt – George Pattison, 421–439. Oxford: Oxford University Press. DOI: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199601301.013.0023

Czakó István. 2004. „Az ártatlanság dialektikája Kierkegaard és Hegel a bűnbeesésről." In *Lábjegyzetek Platónhoz: A bűn*, szerk. Dékány András – Laczkó Sándor, 169–179. Szeged: Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány.

Enesey Diána. 2024. „A bűnös-lét transzcendenciája Martin Heidegger »fordulat« előtti filozófiájában." In *Nagyerdei Almanach* 14/29: 69–87.

Grøn, Arne. 2013. „Time and History." In *The Oxford Handbook of Kierkegaard*, szerk. John Lippitt – George Pattison, 273–291. Oxford: Oxford University Press. DOI: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199601301.013.0015

Gyenge Zoltán. 2007. *Kierkegaard élete és filozófiája*. Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor.

Heidegger, Martin. 1979. *Prolegomena Zur Geschichte des Zeitbegriffs*. Frankurt am Main: Vittorio Klostermann. [GA 20]

Heidegger, Martin. 1995. *Phänomenologie des Religiösen Lebens*. Frankurt am Main: Vittorio Klostermann. [GA 60]

Heidegger, Martin. 2001. *A fenomenológia alapproblémái*. Ford. Demkó Sándor. Budapest: Osiris – Gond-Cura Alapítvány. [FA]

Heidegger, Martin. 2001. *Lét és idő*. Ford. Vajda Mihály et al. Budapest: Osiris Kiadó. [LI]

Heidegger, Martin. 2003. „Az alap lényegéről." Ford. Ábrahám Zoltán. In *Útjelzők,* 123–172. Budapest: Osiris. [AL]

Heidegger, Martin. 2003. „Mi a metafizika?" Ford. Vajda Mihály. In *Útjelzők,* 105–121. Budapest: Osiris. [MM]

Heidegger, Martin. 2004. *Der Begriff der Zeit*. Frankurt am Main: Vittorio Klostermann. [GA 64]

Heidegger, Martin. 2018. *Ontologie. Hermeneutik der Faktizität*. Frankurt am Main: Vittorio Klostermann. [GA 63]

Hidas Zoltán. 2016. „Az önmagához viszonyuló viszony és viszonyai. Søren Kierkegaard identitásfogalmáról." *Magyar Filozófiai Szemle* 60/1: 135–51.

Horváth Orsolya. 2022. *Inspirációk és ellentétek filozófiai és teológiai gondolkodás között*. Budapest: L'Harmattan – Magyar Daseinanalitikai Egyesület.

Kierkegaard, Søren. 1993a. *A szorongás fogalma*. Ford. Rácz Péter. Budapest: Göncöl.

Kierkegaard, Søren. 1993b. *A halálos betegség*. Ford. Rácz Péter. Budapest: Göncöl. [HB]

Kierkegaard, Søren. 2014. „A szorongás fogalma." Ford. Soós Anita. In *Søren Kierkegaard művei 5.*, 281–428. Pécs: Jelenkor. [SzF]

May, Rollo. 2015. *The Meaning of Anxiety*. New York: W. W. Norton & Company.

Schwendtner Tibor. 2000. *Heidegger tudományfelfogása*. Budapest: Osiris Kiadó.

Schwendtner Tibor. 2003. „A fenomenológiai módszer kérdései." In S*zabadság és fenomenológia. Tanulmányok Husserlről és Heideggerről*, 13–73. Budapest: L' Harmattan.

Schwendtner Tibor. 2008. *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise*. Budapest: L'Harmattan – Magyar Daseinanalitikai Egyesület.

Tengelyi László. 1998. „Élettörténet és önazonosság." In *Élettörténet és sorsesemény,* 13–48. Budapest: Atlantisz.

Tonhauser, Gerhard. 2016. „Die Zeitlichkeit des Daseins." In *Ein rätselhaftes Zeichen. Zum Verhältnis von Martin Heidegger und Søren Kierkegaard*, 291–310. Berlin – Boston: Walter de Gruyter GmbH. DOI: https://doi.org/10.1515/9783110446456-016

Vajda Mihály. 1993. „Kierkegaard és Heidegger." In *A posztmodern Heidegger*, 23–37. Budapest: T-Twins Kiadó – Lukács Archívum – Századvég Kiadó.

Walsh, Sylvia. 2013. „Kierkegaard's Theology." In *The Oxford Handbook of Kierkegaard*, szerk. John Lippitt – George Pattison, 292–308. Oxford: Oxford University Press. DOI: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199601301.013.0016

Westphal, Merold. 2022. „Despair as Sin: The Christian and the Socratic." In *Sickness Unto Death. A Critical Guide*, szerk. Jeffrey Hanson – Sharon Krishek, 148–166. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: https://doi.org/10.1017/9781108883832.010